

İBRAHİMİ GELENEKLERDE TEVHİD VE VAHDET*

MAHMUT AYDIN**
MERVE AR***

Tawhid and Unity in Abrahamic Traditions

Abstract: The Tawhid is not only relating to numerical belief which means decreasing binary or reducing plural one but also accepting what it means to believe in one God and to reshape herself/himself in social life. It is known that Judaism, Christianity and Islam which have been described as "Abrahamic religious traditions" have fed from a single source and these religious traditions had some common messages concerning tawhid and the unity. Within this context, how the religious traditions which have been thought that they have same origin understand God and tawhid, and the similarities and differences between practical manifestations of these ones will be briefly discussed in this study.

Keywords: Tawhid, Unity, Abrahamic Traditions, Abraham, Hanifism.

* Bu makale, Kutlu Doğum Haftası etkinlikleri kapsamında 15-17 Nisan 2016 tarihleri arasında düzenlenen 'Hz. Peygamber, Tevhid ve Vahdet' temalı sempozyumda tarafımızdan sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

** Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi ABD.
[mahmuta@omu.edu.tr].

*** Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi ABD.
[merve.seyis@omu.edu.tr].

Öz: Tevhid, sadece ikili olanı bire indirmek yahut çoğul olanı azaltmakla ilgili yani sayısal bir inanç değildir. Tevhid tek olan Allah inancıyla birlikte bunun ne anlam geldiğini sindirebilmek ve sosyal yaşamında insanın kendisini yeniden şekillendirmesi anlamına gelmektedir. “İbrahimi dini gelenekler” olarak nitelendirilen Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam’ın tek bir kaynaktan beslendiği ve bu dini geleneklerin tevhid ve vahdet noktasında ortak bazı mesajlara sahip oldukları bilinmektedir. Buradan hareketle bu çalışmada, aynı kökene sahip olduğu düşünülen dini geleneklerin nasıl bir tanrı ve tevhid anlayışlarına sahip oldukları ve bunların pratik tezahürleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar kısaca tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Tevhid, Vahdet, İbrahimi Gelenekler, İbrahim, Haniflik.

Giriş

İnsanlığın dini tarihini bir bütün olarak düşündüğümüzde tanrı veya tanrıçaların toplandığı panteonlarla çok tanrılı bir yapıya sahip olan antik dinlerden hareketle, çok tanrıcılıktan tek tanrıcılığa doğru bir geçişin var olduğunu savunan pozitivist düşüncenin aksine, insanoğlunun var olduğu ilk günden itibaren tevhidi tecrübe eder konumda olduğu görülmektedir. Tek bir tanrının varlığına duyulan ihtiyaç olarak tek tanrıcılık, tarihin ve insanın evrimleşmesi sonucunda yüksek din fikrine ulaşarak değil, tüm insanların ilk dini olma özelliği olarak baş göstermiştir. Bununla birlikte Charles de Brosses’in de vurguladığı gibi tek tanrıcılık asli bir din iken insanoğlunun sonradan kazandığı sosyal şartlar neticesinde korkunun neden olduğu fetişizm veya farklı güçlerin merkeze koyulduğu otorite tapınmalarına dönüşmüştür.¹ Yine aynı yorumu destekler nitelikte Abbe Banier, ilk insanlığın monoteizmi benimsediğini fakat özellikle Hz. Nuh’un oğlu Ham’ın neslinin bozulmasıyla monoteizmin yerini politeizme bıraktığını savunur.² Böylece başlangıçta aşkın ve biricik olan bir yaratıcının varlığını kabul eden insanoğlu zaman içerisinde geçirdiği değişik sosyo-kültürel merhalelerin etkisiyle bu inanıştan uzaklaşmış ve

¹ Mustafa Alıcı, *Evrimsel Politeizm Devrimci Monoteizm*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013, s. 56.

² Alıcı, *Evrimsel Politeizm Devrimci Monoteizm*, s. 57.

tabiatçılık, deizm, ateizm, politeizm gibi çeşitli inanç yapılarına kapı aralamıştır.

Ortaya çıkan değişik dini eğilimlerin tarihsel süreç içinde teorik ve pratik açıdan çok farklı sonuçlara yol açtığı, bilinen bir gerçektir. Hemen hemen pek çok dinsel geleneğe karşılaştığımız tanrı, peygamber, vahiy, ibadet gibi kavramlar, zaman zaman benzerlik gösterse de bu kavramlara yüklenen anlamlar bir dinsel gelenekten/kültürden diğerine farklılık gösterebilmektedir. Kanaatimizce benzer durum özellikle “İbrahimi dini gelenekler” olarak nitelendirilen Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam için de geçerlidir. Kur’an’ın ifadesiyle *Ummu’l-Kitab* denilen tek bir kaynaktan beslendiği kabul edilen bu dini geleneklerin (bu yazının temasıyla bağlantılı olarak söz gelimi) tevhid ve vahdet noktasında ortak bazı mesajlara sahip oldukları aşikârdır. Ne var ki söz konusu geleneklerin her biri, bu mesajların anlamını oldukça farklı biçimlerde yorumladığı için bunların pratik tezahürleri tarihsel süreçte çeşitlilik arz etmiştir. Bu bağlamda bunun bir sonucu olarak bu üç dini geleneğin birbirlerinden ayrıştırılmasının, çoğunlukla tanrı anlayışı üzerinden temellendirildiği söylenebilir. Dikkat edilirse Yahudi ve Hıristiyanlar arasındaki teolojik ve politik gerilimler, çoğunlukla Tanrı’nın sıfatları ve temsili konusundaki tartışmalar üzerinden yürütülmüştür. Bunun yanında İbrahimi geleneğin sonuncusu olan İslam ise, öncekilerin tanrı anlayışlarındaki sorunlara dikkat çekerek bir tevhid anlayışı inşa etmiş ve bunun tezahürü olarak toplumsal düzeyde vahdeti gerçekleştirmeye çalışmıştır. Dolayısıyla aynı kökene ve benzer peygamber geleneğine sahip olduğu düşünülen dini geleneklerin nasıl bir tanrı ve tevhid anlayışlarına sahip oldukları ile bunun toplumsal düzeydeki karşılıklarının neler olduğu burada yazımız açısından önemli sorular olarak karşımızda durmaktadır.

Bu çalışmada temelde Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam’ın tanrı anlayışları ile bunların pratik tezahürleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklara kısaca değinilecektir. Bu çerçevede şu sorulara yanıt aranacaktır: Yahudilik ve Hıristiyanlığın tanrı anlayışlarında ön plana çıkarılabilecek hususlar nelerdir? Kur’an’ın tanrı anlayışı, her iki din karşısında nerede

konumlandırılabilir? Bu çerçevede Kur'an'ın tevhid anlayışının toplumsal düzeyde bir vahdet anlayışına olanak sağladığı söylenebilir mi? İlgili sorulara cevap aranırken öncelikle Yahudi ve Hıristiyanlığın tanrı anlayışları üzerine kısa açıklamalar yapılacak ardından Kur'an'ın tevhid anlayışının her iki gelenekten ayrılan yönleri ortaya konmaya çalışılacaktır. Kısaca bu yazımızda İbrahimi dini gelenekler olarak bilinen Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın tanrı anlayışları ana hatlarıyla verildikten sonra tevhid ve vahdet kavramlarının birbiriyle ilişkisi bağlamında söz konusu tanrı anlayışlarının ve bunların tezahürlerinin bir karşılaştırması yapılmaya çalışılacaktır.

Tanrı'nın varlığına dair insanlığın tutumu hangi istikamette olursa olsun, insanlık tarihinde zuhur eden tanrı inancı şaşırtıcı şekilde hemen hemen tüm dini geleneklerde benzerlik göstermekte ve bilhassa tanrıçılık bağlamında bir yakınlık söz konusu olmaktadır. Günümüzde bazı toplumların din dışı gidişatlarına karşın, tanrı düşüncesi ne olursa olsun insanları etkilemekte ve bir şekilde O'nun hakkında konuşmaya zorlamaktadır. Söz gelimi son araştırmalarda örneğin Amerikalıların %98'e yakınının Tanrı'ya inandıklarını söylediklerini ifade edilmektedir³. Keza yine Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2014'de yapılan bir araştırmada ülkemiz insanının % 98,7'sinin Allah'ın gerçekten var bir olduğuna inandığını ifade ettikleri kaydedilmektedir.⁴ Keza diğer toplumlarda değişkenlik arz etmemekle birlikte ciddi bir tanrı inancı olduğu bilinen bir vakiadır. Sorun bir Tanrı'ya inanılıp inanılmadığı değil, Tanrı'ya inandığını ifade eden insanların hangi Tanrı'ya veya nasıl bir Tanrı'ya inandıklarını düşündüklerinde yatmaktadır.

Her ne kadar pozitivist anlayış tersini iddia etse de insanoğlunun en başından beri, her şeyin ilk nedeni ve kendi varlığının sebebini araştırma aşamasında tek bir yaratıcı düşüncesine meyilli olduğu bilinmektedir. Söz gelimi çok tanrı dinlerin bile özünde tek tanrıçılığa yönelik imalar taşıdıkları herkesin malumudur. Bu hususta kanıt sunmak veya örnekler

³ Karen Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, Ankara: Ayraç Yayınları 2008, s. 15.

⁴ Bkz. *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2014, s. 11.

vermek bu çalışmanın hedefi değildir. Nitekim tevhid inancının insanlık tarihi boyunca hemen hemen tüm dinlerde var olduğuna dair ilahiyat literatüründe birçok çalışma bulunabilir. Fakat dinsel gelenekler içinde köken itibarıyla tek tanrı inancı üzerinden temellendirilmiş dinler, “İbrahimi dinler” olarak kabul edilenlerdir. Bu yüzden Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam’ın tanrı anlayışlarını tevhid ekseninde ana hatlarıyla ortaya koymamız gerekmektedir.

Yahudilikte Tevhid

Yahudiliğe göre Tanrı, her şeyi yaratan ve hükmeden yüce varlıktır. Monoteist anlayışın hâkim olduğu Yahudilikte tek ve biricik olan Tanrı, yaratıcı olarak her şeyden ayrı ve hiçbir şeye benzememektedir. İsrailoğullarının kendisini İbrani atalarının Tanrısı olarak tanıtan ve tek bir Tanrı’yı tanımalarına yönelik emir *Torah*’ın “Tesniye” kitabında yer alan *Şema* duasında “Dinle Ey İsrail! Tanrımız olan Rab tekdir” şeklinde yer almaktadır. Yahudiler bugün *Şema*’yı okuduklarında *Bizim Tanrımız Yehova, Tek ve Biriciktir* diyerek ona tek Tanrı bir yorum getiriyor gözükmektedir.

9

OMÜİFD

Ne var ki katı monoteist bir yapıya sahip olduğu düşünülen Yahudilik, Tanah ve özellikle mistik geleneği ifade eden Kabala anlayışı içerisinde bazı antropomorfik ifadelerle bu anlayışın zaman zaman ötesine geçmiştir. Söz gelimi *Tanah*’da Tanrı’nın zatında eşsizliği vurgulanmakla birlikte onun tıpkı bir beşer gibi bazen sevinen, bazen kıskanan bazen de öfkelenen bir varlık olarak tasvir edilmiştir. Bunun yanında Tanrı’nın uzuvlarını, her birinin adını ve ölçüsünü tasvir eden *Şi’ur Koma* adlı risalede bu mistik antropomorfizmin zirveye ulaştığı söylenebilir.⁵ Yine Kabala geleneği içerisinde yer alan bazı anlayışlar, bir ölçüde panteizmi çağrıştırmaktadır. Söz gelimi, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan *Habad Hasidiliği* tarafından dua cümlesinden yer alan “Tanrı Birdir” ifadesi “Her şey bir olan Tanrı’dan ibarettir” şeklinde yorumlanmıştır.⁶

⁵ Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, İstanbul: İsam Yayınları, 2008, s. 84.

⁶ Gürkan, *Yahudilik*, s. 84

Bu çerçevedeki örnekler çoğaltılabilir. Fakat burada Yahudilikteki tek tanrı anlayışıyla ilgili olarak açığa çıkarılması gereken en önemli husus, Tanrı'nın tüm kâinatın mı yoksa İsrail ırkının mı Tanrısı olduğu meselesidir. Tanah'daki tanrı anlayışına baktığımızda Yahve'nin tüm kavimlerin ve milletlerin değil, adeta sadece İsrail kavmin Tanrısı olduğunu görmekteyiz. Öyle ki bu Tanrı, İsrailoğullarını Mısır esaretinden kurtarmak için Musa'yı görevlendiren, onları salıvermek istemeyen Firavun ve ahalisini cezalandıran, Sina'da İsrailoğullarıyla özel ahit yapan, kendisine verdikleri söze uymadıklarında zaman zaman onları cezalandıran, ancak hiçbir şekilde onlardan vazgeçmeyen bir ilah olarak tasvir edilmektedir. Bu Tanrı anlayışından hareketle Tanrı Yahve'nin İsrailoğullarıyla, dolayısıyla da günümüzdeki Yahudilerle ilişkisi, baba-oğul ilişkisine benzetilmiştir. Nasıl ki oğul babasına itaat ederek onun dediklerini yaptığında babası tarafından ödüllendirilirse İsrailoğulları da Tanrı'ya itaat edip onun emirlerine sadık kaldığında onları ödüllendirmektedir. Yine nasıl ki oğul babasına itaatsizlik gösterip onun dediklerinden çıktığında babası tarafından hiçbir şekilde terk edilmeyip sadece bir takım cezalara çaptırılırsa aynı şekilde İsrailoğulları da Tanrı'ya itaatsizlik ederek başka ilahlara taptıklarında sadece tekrar kendine ibadet etmelerini sağlamak için onları cezalandırmaktadır, yoksa hiçbir şekilde onları terk etmemektedir. İşte tam da bu nokta da Yahudiliğin tevhid anlayışı tıpkı kendi gibi monoteist inanca sahip olan İslam'dan ayrılmaktadır.⁷ Zira Yahudilik'teki böyle bir tanrı tasavvurunun arka planda siyasi bir zemine yaslandığı ve diğer dini anlayışlar ile pratiklerin bu siyasi zemin üzerinden biçimlendirildiği söylenebilir.

Bu bakımdan esas itibariyle Yahudilikteki Tanrı inancıyla ilgili temel nokta, bunun İsrailoğulları özelinde siyasi bir dil üzerinden yürütülmüş olmasıdır. Burada Tanrı, çoğunlukla İsrailoğulları'na nispetle ele alınan ve her zaman onlarla ilişkisi bağlamında tarihin içinde yer alan biri olarak düşünülmüştür. Bunun Yahudi siyasal ve kültür tarihine katkısı, siyasal ve kültürel tarihin aynı zamanda teolojik tarihin bir parçası olarak

⁷ Mahmut Aydın, *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi*, İstanbul: Ensar Yay., 2010, s. 284.

anlaşılmasına sebep olmasıdır. Bu yüzden Yahudi düşüncesinde Tanrı, onları Mısır'dan kurtaran, diğer uluslar karşısında onları ayrıcalıklı yapan vb. olarak tasvir edilir. Dikkat edilirse burada Tanrı tektir. Ancak Tanrı'nın, inayetiyle yön verdiği; diğer uluslar arasından seçip çıkardığı ve insanlık tarihini onların etrafında kurguladığı bir ulus olarak Yahudi ulusu da tektir. Dolayısıyla Mısır, Babil, Asur vb. diğer uluslarla sürekli olumlu ya da olumsuz ilişki içerisinde olmalarına karşın onlar karşısında İsrail ulusunu ayrıcalıklı yapan da bu Tanrı ile tarih arasındaki ilişkidir.

Görülen o ki bu durum, Tanrı'yı bir ulusun ve o ulusun değişen, gelişen veya dönüşen bilincinin sınırları içinde konumlandırma ve sınırlamakla sonuçlanmıştır. Burada belirlenen sınırlar bağlamında Tanrı, İsrail ulusu ile birlikte tarih içinde ilerleyen, irade koyan, inisiyatif alan ve doğrudan yahut bir kurtarıcı figür üzerinden dolaylı olarak bu ulusu koruyup kollayan bir *hani* konumundadır. Eski Ahit'in baştan sona kabataslak bir okuması bile İsrailoğulları'nın siyasi, kültürel tarihlerinin nasıl Tanrı ile birlikte ilerleyen teolojik-politik bir tarih haline getirildiğini anlamak için yeterlidir. Burada Tanrı, olaylara bazen doğrudan bazen de araçlar vasıtasıyla müdahale ederek siyasi-kültürel tarihin biçimlendiricisi konumundadır. Olayların arka planında hep büyük bir kalabalığa karşı (diğer uluslar) bir tarafı (İsrail) tercih eden; tarihin yönünü de bu tercih doğrultusunda kurgulayan bir güç olarak takdim edilir. Bu bakımdan Tanah'da ve genel olarak Yahudi düşüncesinde Tanrı bir olmakla birlikte; İsrail ulusunun siyasi-kültürel bilincinin bir parçası olarak işlev görür. Bu anlamda görünürde fazlasıyla olaylar karşısında "etken" gibi gözükmesine karşın esasında "edilgen" bir Tanrı söz konusu olmaktadır.

Yahudilikteki Tanrı anlayışı ve dolayısıyla da tevhid anlayışı ile ilgili dikkat çeken bir diğer nokta da diğer uluslar karşısında "ötekileşen" bir millet olarak İsrail ulusunun, bu ötekileşmenin teolojik temeli olarak kendi tanrı anlayışlarını inşa etmeleridir. Bir kere Tanrı siyasi-kültürel tarihin onaylayıcı bir unsuru haline getirildiğinde kaçınılmaz olarak ona birtakım sıfatların yakıştırılması, dahası siyasi tarihin bir hamisi olarak antropomorfik yakıştırmaların ortaya çıkması kaçınılmaz gözükmektedir.

Antropomorfik tanrı anlayışı, diğer uluslara üstün olmak ve onlara korku salmak için aşkın olan bir tanrının “görünebilir” olmasının bir yoludur.

Buradaki sorun Tanrının (Yahve) aşkın olması ile görünebilir olması arasındaki gerilimin nasıl aşılabacağıdır. Şüphesiz bu gerilim, hem Yahudilerde hem de Hıristiyanlarda bir ara sınıfın yani din adamları sınıfının oluşturulmasına sebep olmuştur. Tanrıyı görünür kılma, olaylar karşısında bir tarafı tutma ve doğrudan müdahil kılma telaşı pratikte hahamların/rahiplerin otoritesiyle sonuçlanmıştır. Bunun siyasi-kültürel tarih açısından karşılığı şudur: Tanrı bize aittir; diğerlerine karşı bizi tercih eder, bizimle birlikte savaşır. Bu bakımdan Yahudi teolojik-siyasi tarihinde “ötekileşen” bir ulus yaratma çabası, tam da bahsi geçen tanrı inancıyla paralel ilerler. Dahası böyle bir anlayış, tüm uluslar arasında bir vahdeti değil, ayrışma ve ayrıştırmayı öngörür. Uluslar arasındaki ilişki, bir arada olma, birlik olma ya da bir uyum sorunu değil; üstün gelme sorunudur. Dolayısıyla Yahudilikte siyasi-tarih Tanrı eliyle kutsanmaktadır.

12

OMÜİFD

Hristiyanlıkta Tevhid

Siyasi tarihin Tanrı eliyle kutsanması sorunu Yahudilikteki kadar yoğun olmasa da Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adı altında üç kişilikte tek bir Tanrı'nın olduğunu öngören Hristiyanlık'ta da kendini göstermektedir. İslam literatüründe teslis olarak bilinen bu anlayışta İsa-Mesih'in Tanrı'nın unsurlarından biri haline getirilmesinin başka sebepleri de olmakla birlikte bunun Yahudi tanrı anlayışının doğal olarak geldiği bir sonuç olduğunu iddia etmek pek de yanlış olmaz. Zira Hristiyanlık, Yahudi geleneğinin Tanrı'yı siyasi-kültürel tarih içinde “görünebilir” kılma arzusunun bir devamı gibi durmaktadır. Bir farkla ki İsa Mesih'in şahsında Tanrı, inayetiyle sadece İsrail ulusunun değil tüm insanlığın gidişatını değiştiren olarak tasavvur edilmektedir. Burada hem Yahudi hem de Hristiyan geleneğinde bireysel çabaların bu üst anlatı içerisinde belirsizleştirildiği ve önemsizleştirildiği görülebilir. İncillerde anlatıldığı kadarıyla, Yahudilerin İsa-Mesih'i “Tanrı oğlu” olduğu iddiasıyla suçlamaları, Tanrı'nın biricikliğine yönelik bir kaygıdan ziyade Tanrı'nın İsrail'e mahsus kılınmasına bir itirazı ima ettiği içindir. Özellikle “Tanrı'nın Krallığı” ifadesi,

hem Yahudiler hem de Roma yönetimi tarafından bir siyasi başkaldırının sloganı olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden erken Hıristiyanlık tarihi bu siyasi gerilimlerin izlerini taşır. Bir tarafta Yahudiler ve Roma ile Hıristiyanlar arasındaki gerilimler, diğer tarafta ise erken Hıristiyan gruplar arasındaki gerilimler, bütünüyle tanrı anlayışları üzerinden yeniden kurgulanarak Hıristiyan teolojisinin zeminini oluşturmuştur. Sözgelimi Yahudi-Hıristiyan gruplarla Pavlusçu Hıristiyan gruplar arasındaki ayrışma ve çatışmaların, teolojik anlayışları da etkileyerek merkez kilisenin ortaya çıkmasında önemli bir yere sahip olduğu söylenmektedir. Burada Mesih'e yüklenen misyon, bu bağlamda teslis inancı, diğerlerine karşı bir tarafın (Kilise) üstünlüğünü onaylayan bir dil tarafından kurgulanmış izlemine vermektedir. Sonrasında Kilise inanç bildirgeleriyle bu dogma haline getirilmiştir.

Hâlbuki kabaca bakıldığında bir Yahudi peygamberi olan İsa-Mesih'in yaşadığı sürece kendisinin Hıristiyan amentüsünde ifade edildiği üzere tanrısal bir varlık olduğu yönünde herhangi bir imada bulunmadığı görülür. Hatta o Markos İncili 10:17-18'de kendisine "iyi" diye hitap eden birine "iyi olan tek biri var, O da Tanrı'dır" diyerek Tanrı'dan başka hiçbir varlığa yüceltici sıfatlar atfedilmemesi gerektiğinin altını çizmiştir. İnsanları tek olan Tanrı'ya iman ederek onun emir ve yasaklarına uymaya davet eden bir Yahudi peygamberi olan İsa-Mesih otuz yıllarında vefat ettiğinde döneminin Yahudileri oldukça katı bir monoteist inanca sahipti ve hiç kimse onun kutsal bir kişilik olduğu kanısına sahip değildi. Belki bazı yönlerden ayrıcalıklı ve diğerlerinden farklıydı ama neticede herkes gibi sıradan bir beşerdi.⁸ Bugün bildiğimiz manada Hıristiyanlık inancını ortaya koyan ve İsa-Mesih'i gökten yeryüzüne beşeri bir hayat sürmek ve sahip olduğu kurtarıcı özelliğiyle kendine inananları kurtarmak için gelen "Oğul Tanrı"ya dönüştürme günümüz Hıristiyanlığının şekillendiricisi olarak kabul edilen Pavlus ile başlamıştır. Sonuçta Hıristiyanlıkta Baba-Oğul ve Kutsal Ruh adı altında üç şahısta tek bir Tanrı olarak ikame edilen teslis inancı kısa sürede ortaya çıkıp yerleşen

⁸ Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, s. 136.

bir tasavvur değil, uzun bir tarihi süreç içerisinde tesis edilen bir inanç esasıdır. Bu inancın köklerinde bulunan siyasi gerilimler, doğal olarak Hıristiyanlık tarihinde, bilhassa kutsal kitabın yorum tarihinde kendini her zaman hissettirmiştir.

Yahudilik ve Hıristiyanlık bağlamında Tanrı algısının mahiyetine dair kısaca kurguladığımız çalıştığımız noktalar, her iki geleneğin Tanrı anlayışlarının esas itibariyle siyasi gerilimlerin içinde görüldüğünün bir işareti olarak anlaşılabilir. Bu nedenle monoteist kökene sahip olmalarına karşın siyasi-kültürel süreç içinde tevhide aykırı farklı tanrı anlayışlarını her iki gelenekte de görmek şaşırtıcı değildir. Meselenin toplumsal açıdan başka bir boyutu daha vardır. Bir kere bu geleneklerde Tanrı, siyasi gerilimlerin bir parçası olarak konumlandırılmaya çalışıldığında, toplumsal düzeyde bir vahdetin sağlanması da mümkün gözükmemektedir. Bunun tipik örneği, İslam'ın ortaya çıktığı yıllarda Yahudi ve Hıristiyanların gruplara ayrıldıklarına dair Kur'an'ın ifadeleridir. Kur'an, Yahudi ve Hıristiyanların gruplara (*ahzab*) ayrıldıklarını söylerken esas itibariyle onların toplumsal düzlemde bir vahdeti sağlayamadıklarını da dile getirmiş olmaktadır. Bu aslında Tanrı'nın hep siyasi gerilimler bağlamında anlaşılmasının bir sonucudur. Şu halde burada cevap bekleyen sorular şunlardır: Kur'an, Yahudi ve Hıristiyan geleneklerden ayrı olarak nasıl bir tevhid anlayışını öngörmektedir? Kur'an'ın dile getirdiği tevhid anlayışı toplumsal alanda bir vahdetin sağlanmasına nasıl katkı sağlar?

İslam'da Tevhid

Kanaatimizce Kur'an, esas itibariyle tanrıyı siyasi ve kültürel tarih içinde konumlandırmanın aksine Tanrı anlayışından (tevhid) hareketle toplumsal yaşamın sosyo-kültürel bağlamını anlamamızı salık vermektedir. Bu bağlamda Kur'an'ın dile getirdiği Allah'ın birliği anlayışı, tüm hadiselerin onun etrafında döndüğü, onunla anlam kazandığı bir çekim merkezi olarak görülebilir. Bu anlayışta tevhid, siyasi gerilimlerin bir parçası olarak görülmez, daha ziyade bireysel ve toplumsal yaşamın kendisine göre belirlendiği bir merkez konumundadır. En genel ifadesiyle İslam dini bu anlamda teosentrik bir dindir ve merkezindeki tevhid anlayışı bu dinin

alt yapısını ve hareket noktasını oluşturur. Şu halde Müslüman kimliğinin olmazsa olmazı olan tevhid, Allah'ın her konuda birliğini, tekliğini, eşsizliğini ve benzersizliğini ifade etmesinin yanında, bireysel ve toplumsal yaşamda da karşılığı olan bir etki alanına sahiptir. Daha açık olarak ifade etmek gerekirse Kur'an'da tevhid, insanın ontolojik varlığının (*fitrat*) ve doğanın bir parçası olarak görülmektedir. Bu bağlamda Yahudi ve Hıristiyan geleneklerinde olduğu üzere siyasi gerilimlerin parçası olarak yapay düzeyde işlev gören bir kavram olmaktan ziyade eşyanın tabiatının bir parçası olarak insan eylemlerinin tümüne nüfuz eder. Allah'ı birlemenin ve buna göre bir yaşam tarzı benimsemenin insanın kendi tabiatına (*fitrat*) en uygun şey olarak görülmesi de bu yüzdendir. Böylece Allah'ın birliğinden, tüm insanların birliğine; nihayetinde toplumsal birlik ve beraberliğe doğru yaşamın tüm alanlarında bir vahdet öngörülür. Burada Yahudi ve Hıristiyan geleneklerden ayrı olarak sadece bir kurtarıcı figür üzerinden değil, salih amellerle her bir bireyin çabasına yönelik vurgu da önem arz eder.

Kur'an'ın Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar tüm peygamber geleneğini tevhidin bir parçası olarak kabul etmesini ve onların bireysel çabalarını örnek model olarak bize sunmasını da bu çerçeveden anlamak yanlış olmayacaktır. Dikkat edilirse Kur'an, daha önce Yahudi ve Hıristiyan gelenekler tarafından işaret edilen peygamber geleneğini çoğunlukla kabul etmesine karşın onları, her iki gelenekten oldukça farklı biçimlerde yeniden yorumlar. Burada özellikle Kur'an'ın bir *hanif* olarak İbrahim peygambere ve onun geleneğine atıf yapması dikkate değerdir. İbrahim peygamber, hem Allah'ı saf bir biçimde birleyen bir sembol, hem de toplumsal birlik ve beraberliğin bir modeli olarak Kur'an'da bu anlamda övülmüştür. Dolayısıyla Kur'an'ın, Yahudi ve Hıristiyanları gruplara ayırmakla (*ahzab*) suçlamasını; tevhidi insan doğasının bir parçası (*fitrat*) olarak görmesini; Yahudi ve Hıristiyan gelenekleri atlayarak üst bir referans olarak İbrahim peygambere (*hanif*) atıf yapmasını birbirini tamamlayan süreçler olarak görmek gerekir.

Şu halde Kur'an, Hz. İbrahim'in dininin "hanif" olduğunu bildirmiş, bunun insan fıtratına en uygun yol olduğunu vurgulamıştır. Burada bir örnek olarak Rum Suresi'nin 30. ayetinde yer alan "O halde sen de bir hanif olarak yüzünü dine; Allah'ın fıtratına çevir ki O, insanları onun üzerine yaratmıştır. Allah'ın yaratışında asla değişiklik olmaz. İşte bu, dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler"⁹ ayeti ile peygamberimizin "Her doğan çocuk fıtrat üzerine doğar. Sonra anne babası onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecusi yapar" hadisi hatırlanabilir. Tüm peygamberler gibi Hz. İbrahim, insanları bu düşünce üzerinde birleştiren merkez olarak tevhidi düşüncenin sembolüdür. Hz. İbrahim, putlara ve gök cisimlerine tapınmanın son derece yaygın olduğu Babilliler döneminde yaşamıştır. Kur'an'da da anlatıldığı gibi¹⁰ Hz. İbrahim hanif olarak bunlara tapmayı reddetmiş ve başta babası olmak üzere halkına tevhid inancını yerleştirmek için yoğun bir mücadeleye girişmiştir.

16

OMÜİFD

Ali Şeriatî'nin de vurguladığı üzere Hz. İbrahim'in mücadelesi sadece putperest, şuursuz bir halkın geleneğiyle yapılan mücadele değildi. Haddizatında putperestlik de şuur taşımayan bir avuç cahil ve bedevi bir topluluğun bir yere koyduğu ve sonra gidip ona tapındığı bir inanış değildi.¹¹ Putperestliğin toplumdaki teşekkülünün önemli bir sosyolojik felsefesi vardır. Hz. İbrahim, putları kırmak ve putperestliğe karşı gelmekle sadece Ur şehrini ve Babillileri kurtarmadı, sosyolojik manada yaşadığı toplum tarafından putperestlik anlayışıyla tesis edilen sınıfsal ayrımcılık ve ailevi farklılıkların önüne geçmeye çalıştı. Çünkü tevhid inancının olmadığı sistemler, insanların eşit olmadığı düşüncesini yerleştirir ve onu meşrulaştırır. İşte Hz. İbrahim zulüm ve ayrımcılık vasıtası yapılan ve bireylerin eşit haklardan mahrum olmasının önüne geçen bu dini yıktı ve onun yerine tüm insanlık için fıtratta mevcut olan, tüm zamanları aşan tevhid inancını tesis etmeye çalıştı.¹² Çünkü putperestlikte

⁹ Kur'an, 30:30.

¹⁰ Kur'an, 6:76.

¹¹ Ali Şeriatî, *İbrahim'le Buluşma*, Ankara: Fecr Yayınları, 2013, s. 30.

¹² Şeriatî, *İbrahim'le Buluşma*, ss. 30-35.

birden çok tanrısal varlığın bulunması aynı zamanda birkaç farklı toplumsal grubun ve birkaç farklı insanlık şeklinin bulunması anlamına geliyordu. Paganist inanç yapılarında her grup ve aile kendi statüsü gereği kendine has tanrısal varlıklara sahiptir. Herkes sahip olduğu sosyal statü üzerinde put edinmekte ve diğerlerinin putları üzerinden sosyal konumlarını da yeniden gözden geçirmektedir. Oysa tevhid, herkesin bir ve aynı Tanrısı'nın olması yani esasen herkesin eşit olduğu inancını yerleştirmektedir ki işte bu da somutlaştırılmış putlara değil toplumun kokuşmuş düzenine balta vurmaktır demektir ve Hz. İbrahim de bunun örnek modeliydi.

Sonuç

Tevhid meselesi barındırdığı anlamlar itibariyle bütün dini amel ve pratiklerin üzerindedir. Tevhid inancı toplumların değerlerini Mutlak Varlık'a bağlayarak tevhid üzerinden evrensel bir ahlak düzeni oluşturmaktadır. Fakat tevhidin bu sosyal statüsünün yanında, ondan çok daha önce bahsedilmesi gereken insanın kendi şahsına dönük veçhesiyle olan ilintisidir. Tevhidin ne olduğunu ortaya koymak kadar onun ne olmadığından da bahsetmek aynı derecede zorunlu ve gereklidir. Tevhid, kişinin sahip olduğu dini duygu, eğilim veya dünyevi anlayışını düzeltmesi anlamlarını içerir; yoksa hedefi kişide ve toplumda dini duygu yaratmak değildir. Çünkü tevhid inancı peygamberlerin getirdiği bir mefhum değil, zaten insanların fitratında olan bir inanç biçimidir. Peygamberler bu inancı tesis etmek için değil, düzeltmek ve kökleştirmek için gönderilmişlerdir. Bu yüzden Kur'an'ın, Yahudi ve Hıristiyan gelenekleri atlayarak İbrahimi gelenek üzerinden tevhidi sembolleştirmesi İbrahim peygamberin insan fitratına yönelik bu olguyu en güzel şekilde yansıtmalarıdır.

Bunun yanı sıra tevhid, sadece ikili olanı bire indirmek yahut çoğul olanı azaltmakla ilgili yani sayısal ve matematiksel bir inanç değildir. Tevhid tek olan Allah inancıyla birlikte bunun ne anlama geldiğini sindirebilmek ve sosyal yaşamında insanın kendisini yeniden şekillendirmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla tevhid inancı daha önce de söylediğimiz gibi sadece mekanik bir düşünme tarzı değil, aynı zamanda bir veç-

hesi pratik yaşama döndürülmesi gereken bir inanış biçimidir. Yani bir anlamda tevhid, insanın kendi ahlakiliğinin ve dini gerçekliğinin farkına varmasıyla ahlaki bir sorumluluk yüklenmesini gerektirir. Bu süreç İbrahim peygamberin şahsında bir örnek model olarak karşılık bulmuştur.

Kısaca Yahudi ve Hıristiyan geleneklerinde Tanrı anlayışının esas itibariyle bir siyasi gerilim malzemesi olarak işlev gördüğü söylenebilir. Bu bağlamda her iki gelenek de tüm insanların birliğini değil, “öteki” olarak nitelendirdiği grubun karşısındaki konumlarını güçlendirmek için Tanrı’yı daha da görünür kılmaya çalışmıştır. Bu durum, bir taraftan tarih içinde her iki gelenekte tevhidin bozulmasıyla diğer taraftan ise söz konusu geleneklerin aralarında gruplara (*ahzap*) ayrılmasıyla sonuçlanmış; toplumsal birlik ve beraberlik sekteye uğramıştır. Buna karşın, Kur’an, tevhidi siyasi gerilimler arasında konumlandırılan bir şey olarak görmek yerine insan doğasının bir parçası olarak kabul etmiştir. Böylece Yaraticının birliğine inanmanın ve buna göre davranmanın toplumsal birlik ve beraberliğin en önemli veçhesi olduğuna vurgu yapmış ve bunun örnek bir modeli olarak Hz. İbrahim ve onun geleneğine dikkat çekmiştir.

18

OMÜİFD

Kaynakça

- Alıcı, Mustafa, *Evrimsel Politeizm Devrimsel Monoteizm*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013.
- Armstrong, Karen, *Tanrı'nın Tarihi*, Ankara: Ayraç Yayınları, 2008.
- Aydın, Mahmut, *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi*, İstanbul: Ensar Yay., 2010.
- Gürkan, Salime Leyla, *Yahudilik*, İstanbul: İsam Yayınları, 2008.
- Şeriati, Ali, *İbrahim'le Buluşma*, Ankara: Fecr Yayınları, 2013.
- Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2014.

